

German troops in the Chernihiv region (1918): data on deployment in the documents of the Ukrainian State authorities

Borys V. Malynovsky

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
Candidate of Historical Science, Associate Professor (Ukraine)
email: malinovskiyboris73@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1104-6007>

Abstract.

The aim of this article is to explore the attempts of the Ukrainian military and political leadership to find out the composition and deployment of the German troops, which in 1918 were in the Ukrainian state as a force of armed assistance in the fight against external aggression (the attack of Soviet Russia) and against the internal anti-government movement, in particular, to determine which German units were in the Chernihiv province bordering Russia. The author analyses official documents of the Ukrainian administration containing information about German military units in Chernihiv region. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, verifications, general scientific and special scientific methods (analysis, synthesis, etc.). The scientific novelty lies in the fact that the information on the deployment of German troops in the Chernihiv region in the documents of the authorities of the Ukrainian state is considered for the first time in the framework of a special study. The Conclusions. It is shown that the attempts of Ukrainian officials to collect information on the deployment of German troops in Chernihiv region did not yield comprehensive results. Despite the fact that German troops entered Ukraine at the invitation of its government, the command of these troops preferred to act independently and hid information about their units from the Ukrainian authorities. Therefore, their information was limited. The military and political leadership of the Ukrainian state used various methods of gathering information (inquiries to German headquarters, instructing local Ukrainian officials to conduct intelligence), but it achieved only partial success: the available data on the deployment of German troops (mainly units of the 41st Reserve Corps) in Chernihiv proved to be incomplete and uncertain. The reports on the deployment of German troops in the Chernihiv province compiled by Ukrainian headquarters contain only fragmentary information.

Keywords: World War I, Central Powers, the Ukrainian State, the Ukrainian People's Republic, Austro-Hungarian and Germany troops, military aid, deployment of troops.

Німецькі війська на Чернігівщині (1918): дані про дислокацію в документах органів влади Української Держави

Борис Малиновський

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
email: malinovskiyboris73@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1104-6007>

Анотація.

Мета дослідження – визначити результати спроб українського військово-політичного керівництва з'ясувати склад і розташування німецьких військ, що 1918 р. перебували в Україні як сили збройної допомоги. Проаналізовано службові документи української адміністрації, які містили відомості про німецькі війська на Чернігівщині. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, верифікації, на загальних і спеціальних наукових методах (аналіз, синтез та ін.). **Наукова новизна** полягає в тому, що відомості про дислокацію німецьких військ на Чернігівщині в документах органів влади Української Держави вперше розглянуто в рамках спеціального дослідження. **Висновки.** Спроби українських посадовців зібрати відомості про дислокацію німецьких військ на Чернігівщині не дали вичерпних результатів. Попри те, що німецькі війська потрапили до України на запрошення її уряду, командування цих військ воліло діяти самостійно й дані про свої підрозділи від українських органів влади приховувало. Тому їх інформованість була обмеженою. Військово-політичне керівництво української держави використало різні способи збору інформації (запити до німецьких штабів, доручення місцевим українським урядовцям

.....
провести розвідку), але досягло лише часткового успіху: доступні йому дані про розміщення на Чернігівщині німецьких військ (переважно підрозділів 41-го резервного корпусу) виявилися неповними й непевними. Укладені українськими штабами зведення про дислокацію німецьких військ у Чернігівській губернії містять лише фрагментарний виклад.

Ключові слова: Перша світова війна, Центральні держави, Українська Держава, Українська Народна Республіка, австро-угорські й німецькі війська, військова допомога, дислокація військ.

Постановка проблеми. Протягом тринадцяти місяців – з лютого 1918 до березня 1919 р. – в Україні перебував німецький збройний контингент, уведений у відповідь на прохання українського уряду про мілітарну допомогу, – Група військ Лінзінгена (за прізвиськом командувача, генерала Олександра Лінзінгена), з 3 квітня 1918 р. – Група військ Ейхгорна «Київ» (фельдмаршал Герман Ейхгорн), з 30 квітня 1918 р. – Група військ Ейхгорна, з 13 серпня 1918 р. – Група військ «Київ».

Аналіз джерел і останніх досліджень. Німецькій військовій присутності в Україні 1918 р. присвячений цілий ряд наукових робіт (узагальнюючі праці: Дорнік, 2015, с. 195–313; Grelka, 2005, s. 209–237, 287–356; Luschnat-Ziegler, 2021, s. 118–164, 191–240; Mędrzecki, 2000). Здійснений істориками розгляд теми, однак, не є всебічним (Слободянюк, 2018, с. 8). Одне з недостатньо вивчених питань – про склад і розташування німецьких підрозділів в Україні. Замість детальної реконструкції в науковій літературі можна знайти лише перелік корпусів і дивізій з позначенням регіонів, в яких вони дислокувалися (Заруда, 1993, с. 69; Тимошук, 2000, с. 378; Mędrzecki, 2000, s. 72, mapa).

Які історичні джерела – документи яких установ – можуть стати в пригоді, щоб реконструювати склад і розміщення німецької групи військ в Україні більш детально? Певна річ, достеменно штат і місцеперебування німецьких частин знало їхнє командування. А український уряд? Чи був він обізнаний? Адже війська Центральних держав оперували на підвладній йому території – йшлося про терен суверенної держави, а не про зону іноземної окупації.

Мета пропонованого дослідження – спираючись на дані службового листування регіональних й центральних органів влади Гетьманату 1918 р., з'ясувати, що було їм відомо про дислокацію німецьких військ на прикордонні з Росією – в повітах навколо Чернігова, визначити інформаційний потенціал цієї документації як історичного джерела.

Виклад основного матеріалу. Служба німецьких підрозділів в українській державі поділялась на два етапи. Під час першого етапу (офіційна назва: «Боротьба в підтримку України», Kämpfe zur Unterstützung der Ukraine, 18 лютого – 21 червня 1918 р.) завданням німецьких військ було разом із українськими та австро-угорським збройними силами (також покликаними до України її урядом) вигнати з української території більшовиків. У ході другого етапу («Зайняття України», Besatzung der Ukraine, 22 червня 1918 – початок 1919 р.) німецькі частини мали завдання допомогти українським правоохоронним органам відновити в країні порядок і законність, насамперед – придушити протиурядові збройні виступи.

Виконуючи зазначені завдання, німецькі армійці самостійно визначали потрібні для цього сили й засоби. Які саме частини необхідно задіяти, з якою кількістю вояків, як розташувати їх по країні – ці питання німецьке командування вирішувало без участі українського керівництва. Міждержавної угоди, що фіксувала би склад, чисельність і дислокацію німецького контингенту в Україні або вимагала би погоджувати їх із українською владою, укладено не було (як і загальної угоди про умови німецької збройної допомоги) (Малиновський, 2015, с. 145–152; Borowsky, 1970, s. 249, 250). Збільшуючи або, навпаки, зменшуючи своє військове угруповання в Україні, змінюючи його склад, пересуваючи підрозділи українськими теренами, німецьке командування діяло на власний розсуд, без вказівок із боку української адміністрації.

Ба більше – опиралось будь-яким спробам зібрати таку інформацію. Німецькі командні інстанції категорично забороняли підлеглим розголошувати військові дані. Так, 1 серпня 1918 р. командування 27-го резервного корпусу надіслало підпорядкованим частинам таке розпорядження: «У багатьох випадках, що стали тут відомі, українські органи влади одержали від свого службового керівництва накази або, точніше, запити, в яких від них вимагали надати дані про сили й найменування німецьких військ, направлених до їхніх районів. Група військ [Ейхгорна] проситиме, щоб вищі українські органи влади розпорядилися скасувати подібні запити. Але, крім того, також усім комендатурам у їхніх районах вказувати українським посадовцям, які ставлять запитання, на те, що відповідати на подібні запити неприпустимо і що з нашого боку такі випадки слід розглядати як порушення військової таємниці» (Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 53, s. 075).

Командири частин передали це розпорядження місцевим українським адміністраціям і штабам. Зокрема, 5 серпня 1918 р. командир розташованої на Полтавщині німецької 33-ої ландверної бригади в листі до командира українського 6-го корпусу зазначав, що довідки про

«кількість та розпологу [...] дані не будуть, а коли будуть даватись, то з німецької сторони повинні вважатись за розголос військової тайни» (Малиновський, 1997, с. 97; ЦДАВОВУ, ф. 1077, оп. 1, спр. 43, арк. 27).

Український провід зрештою мусив визнати неможливість домогтись від німецьких і австро-угорських військових даних про їхні сили в Україні. 10 серпня 1918 р. перший генерал-квартирмейстер у доповіді начальнику Генерального штабу підбив підсумки спрямованих на це зусиль.

За словами генерал-квартирмейстера, місяць тому товариш (заступник) військового міністра наказав йому доповісти про розташування німецьких та австро-угорських підрозділів в Українській Державі. Генерал-квартирмейстер у свою чергу доручив офіцерам для зв'язку – представникам українського командування в штабах німецької і австрійської груп військ в Україні – запросити такі відомості в цих штабах. Однак доручення не було виконане – обидва командування «цього не дали, заявивши, що дрібними частинами вони не цікавляться». Німецьке головне командування надіслало відомості про розміщення своїх військ «в загальних рисах», австро-угорське – взагалі нічого не надало.

Тоді офіцерам для зв'язку було наказано самостійно здобувати дані про дислокацію німецьких і австро-угорських частин. Але й це виявилось нездійсненим – «німці дізнались про це і запротестували». Врешті-решт українське військове керівництво дало розпорядження офіцерам для зв'язку повідомляти у Воєнне міністерство лише ту інформацію, яку німецька і австро-угорська влада вважала доречним надати сама (Малиновський, 1997, с. 96; ЦДАВОВУ, ф. 1077, оп. 1, спр. 40, арк. 133).

Однак це не означало, що спроби встановити дислокацію сил Центральних держав в Україні були припинені взагалі. Вони тривали, але тепер українське командування більше покладалось на низову ланку військового управління: збирати відомості було доручено посадовцям, які контактували з німецькими військовиками на місцях – повітовим комендантами і повітовим військовим начальникам.

Зокрема, на основі доповідей повітових урядовців у штабі 5-го (Чернігівського) корпусу української армії були підготовлені інформаційні зведення про німецькі війська, які перебували в Чернігівській губернії і в суміжних повітах Полтавської губернії – в зоні формування цього корпусу. Зазначені зведення збереглися серед документів Головного управління Генерального штабу Української Держави.

У зведенні за 30 серпня 1918 р. йшлося про 18 повітів (ЦДАВОВУ, ф. 1077, оп. 1, спр. 43, арк. 20–21). Щодо одного з них – Козелецького – було зазначено, що відомостей про розташовані на його території німецькі війська немає. Стосовно кількох інших повітів інформація була, але стисла й неповна. Так, щодо Ніжинського повіту (де в середині серпня 1918 р. німецькі військовики й українські правоохоронці придушили інспірований більшовиками великий збройний виступ (Ковалева, с. 15–19)) було відомо лише, що в селі Орлівка знаходився 2-й батальйон 100-го піхотного полку. Борзнянський повіт займали підрозділи 404-го піхотного полку. Остерський повіт – три піхотні (5-та, 6-та, 7-ма) й одна кулеметна роти 2-го батальйону 31-го ландштурмного полку (350 вояків у місті Остер, решта в селищі Бровари). У Кролевецькому повіті діяли повітова комендатура, 430-й полк і частина 104-го полку. У місті Прилуки (центрі Прилуцького повіту) квартирував батальйон 32-го полку.

Про деякі повіти Чернігівської губернії укладачам зведення 30 серпня 1918 р. вдалося отримати більш детальну інформацію. Так, відповідно до повідомлень із Сосницького та Городнянського повітів, там дислокувалися підрозділи 420-го піхотного полку (зі складу 35-ої дивізії). У Сосницькому повіті перебував один батальйон (у місті Сосниця та в селах і селищах Стольне, Низківка, Корюківка, Мена, Макошине, Нові Млини), а в Городнянському повіті були розміщені кілька рот (12-та в селі Бутівка, 3-тя в місті Сновськ) та окремих команд (у селах Ваганичі й Ковалівка, на станціях Хоробичі й Камка), а також залога повітового центру міста Городня («піші частини, бомбометна команда, кулеметна команда, а всього до 400 чоловік, в тому числі і штаб полку»).

У місті Конотоп знаходилися штаб 95-ої піхотної дивізії, повітова комендатура, чотири роти 52-го полку, два шпиталі, поліцейський підрозділ («таємна команда»), радіостанція, та кілька спеціалізованих підрозділів (зокрема, самокатно-поштова команда). У селах Конотопського повіту перебували три гарматні батареї (Красне і Повірка), транспорти (Гирівка та Митченки) і п'ять рот 402-го полку (Попівка, Підлипне та Соснівка). Батурин охороняла команда зі сорока п'яти вояків 402-го полку.

Щодо Пирятинського повіту Полтавської губернії, то в його центрі, місті Пирятин, квартирували штаб 39-го пішого полку й «1 рота з кулеметами», в Яготині – штаб 92-ої піхотної дивізії, пів ескадрону кінноти, рота піхоти, автомобільна рота, ветеринарний лазарет, телефонний і телеграфний парк, у селі Сасинівка – ескадрон кінноти, у селі Лутайки – лазарет і обозні підрозділи, у селі Майорщина – «штаб колони».

Найбільш докладно був охарактеризований Переяславський повіт Полтавської губернії. Присвячена йому частина інформаційного зведення відрізнялась тим, що містила точні цифри. У селі Покровське перебував обоз кавалерійського полку (92 вояки), у селищі Березань – обозні колони № 500 і № 116 (відповідно 41 і 100 вояків), у селі Семенівка – обозна колона № 193 (97 вояків). Крім того в повіті знаходились солдати й офіцери 2-го батальйону 39-го піхотного полку, розміщені так: «в Переяславі – 470 чол., в Старому – 55 чол. Біля пароплавн. причалення на Дніпрі – 18, в хут. Кіселевому – 27 ч. На залізничн. ст. Переяслав – 9 чол., [на залізничній станції] Березань – 12 чол. Біля греблі через Недру – 8 чол., Трубайло – 8 чол. На залізнич. ст. Боришполь – 11 чол., у м. Боришполі – 85 чол.». Тобто усього в повіті налічувалось 1033 німецькі військовослужбовці.

Також у зведенні 30 серпня 1918 р. більш розлого було сказано про повіти, що межували з Росією та з тимчасовою нейтральною зоною між Росією й Україною:

- Гомельський повіт: у місті Гомель знаходилися штаб 41-го резервного корпусу, штаб 35-ої піхотної дивізії, інтендантство та поліцейський підрозділ («таємна поліція»), а між селами Акшин, Столбун, Світиловичи та Громики пересувався батальйон 438-го полку;

- Новозибківський повіт: у місті Новозибків були розміщені штаб 47-ої ландверної дивізії та дві роти, у селі Кархівка – «штаб 1-ої бригади з немуштровою командою біля 50 чоловік», шпиталь, медичний пункт, ветеринарний лазарет і комендатура («при ній 2 взводу, таємна поліція, інтендантство і залізничний комендант з 20 чол.»), у селі Деменка – команда зв'язку й ветеринарний лазарет, у районі сіл Очесо-Рудня і Нове місто – батарея 19-го артилерійського полку, у Рудні – «частини обозу»; крім того в селах і селищах Злинка, Семіонівка, Климів, Новий Ропськ, Єліонка, Чуровичі діяли комендатури, а кілька підрозділів 47-ої дивізії та 19-го артилерійського полку, не маючи постійного місця дислокації, пересувались територією повіту.

- Мглинський повіт: у місті Клинци були зосереджені підрозділи 106-го ландверного полку, дві батареї (19-го і 183-го артилерійських полків), два ескадрони 20-го кінного полку, а вздовж демаркаційної лінії від Клинци до Стародубу були розміщені два батальйони 106-го полку (у тому числі одна рота в селі Робчик);

- Стародубський повіт: у місті Стародуб та в його околицях перебували підрозділи 106-го ландверного полку («з великим числом кулеметів»), ескадрон 20-го кінного полку, дві артилерійські батареї, у селах Воронок і Понурівка – підрозділи 104-го полку, у селі Картушин – штаб 104-го полку;

- Новгород-Сіверський повіт: у місті Новгород-Сіверський дислокувалися повітова комендатура та три роти 100-го полку, у селі Ленків – одна рота 100-го полку та ескадрон 20-го кінного полку, у селі Костобобр (Костобобрів) – артилерійська батарея та батальйон 104-го полку;

- Глухівський повіт: у місті Шостка знаходилися «коло 7-х рот 430 полку та кулеметна команда», у місті Глухів – підрозділи 430-го полку (п'ять рот, кулеметна й мінометна команди) та батарея з чотирьох гармат, у селищі Хутір Михайлівський – «до 7 рот з артилерією», у селищі Вороніж – батальйон піхоти, а в напрямку села Крупець рухались дві роти 52-го полку;

- Путивльський повіт контролювали чотири роти – одна зі складу 430-го піхотного полку й три зі складу 52-го полку

Наведені в документі дані про німецькі війська в Чернігівському повіті – районі навколо губернського центру Чернігова – свідчили, що станом на кінець літа 1918 р. майже всі вони були стягнуті до цього міста. У ньому перебували етапна комендатура № 54, повітова комендатура, штаби 404-го піхотного і 9-го кінного полків, гарматна батарея, підрозділи 39-го, 31-го і 100-го піхотних полків і санітарна колона № 70. За межами Чернігова перебували три ескадрони 9-го кінного полку – по одному в селах Пльохів, Березна і Новий Білоус.

У зведенні за 20 жовтня 1918 р. йшлося вже не про 18, а лише про 8 повітів (ЦДАВОВУ, ф. 1077, оп. 1, спр. 43, арк. 56, 57). Щодо більшості дані були стислими. Повідомлялось, що в Гомельському повіті перебували частини 41-го резервного корпусу, штаб 35-ої резервної дивізії, дивізійне інтендантство та таємна поліція («ширших відомостей Гомельський повіткомендант здобути не зміг»), у Кролевецькому повіті – дві роти піхоти, санітарна рота, три обозні колони, гарматна батарея, два кулеметних і один бомбометний взводи, у Мглинському – штаб і три роти (5-та, 8-ма, 10-та) 106-го полку, чотири гармати 19-го полку в селищі Клинци та одна рота (7-ма) 106-го полку в селі Робчик, у Пирятинському – штаб

28-ої ландверної бригади в місті Пирятин (дані про інші населені пункти повітовий військовий начальник «збирає, але ще не надіслав»).

У Городнянському повіті порівняно з кінцем серпня змін майже не відбулося – підрозділи 420-го полку, як і раніше, стояли в місті Городня («до 397 чоловік, в тому числі і штаб полку»), на станції Камка (120 бійців), у місті Сновськ (3-тя рота) та в селах Ковалівка (40-50 бійців), Бутівка (12-та рота), Ваганичі (до 40 бійців), на станції Хоробичі (половина 11-ої роти). Тобто загалом у повіті залишалось близько 900 німецьких армійців.

У серпні 1918 р. майже нічого не було відомо про залоги в Путивльському повіті. У жовтні же, навпаки, вдалося здобути детальні дані. Йшлося про підрозділи 52-го полку та 69-ої бригади, а також про обозні команди. Вони знаходились у місті Путивль і в селах та селищах Грузьке, Буринь, Миколаївський завод, Клепали, Крупець, Цукроварня, Бочечки, Боярські Лежачі.

У Новгород-Сіверському повіті війська мали дислокацію переважно в тих же пунктах, що і в серпні, але кількість цих військ зросла: в місті Новгород-Сіверський перебували кілька рот 100-го полку й три батареї 19-го артилерійського полку, у районі села Ленково – рота 100-го полку і батарея 19-го полку, у районі села Костобобр – рота 100-го полку, у районі села Горбове – також рота 100-го полку, і ще одна рота – у селі Рогівка.

Нарешті, в інформаційному зведенні 20 жовтня 1918 р. було подано докладні дані про німецькі війська в Новозибківському повіті. Це були підрозділи 1-ої бригади 47-ої дивізії, 104-го й 106-го піхотних та 20-го кінного полків, а також обози, команди зв'язку, етапні комендатури, ветеринарні лазарети. Дислоковані вони були в селах і селищах Людкове, Деменка, Климів, Семенівка (Семіонівка), Злинка та на залізничних станціях Тимошкін Перевіз, Закопиття, Кархівка і Новий Ропськ. Залогу повітового центра міста Новозибків становили: «штаб 47 ландверної дивізії, а при ньому шпиталь, ветеринарний лазарет, інтендантство, етапна комендатура № 107, штаб баталіона 104-го піх. полку (який охороняє залізничну лінію Новозибків – Гомель) і залізнична комендатура».

Сумуючи дані, отримані з різних джерел, українське армійське керівництво намагалось створити загальну картину німецької військової присутності в Україні. Результат виявився незадовільним: як і по регіонах, зведення по країні були фрагментарними. Так, укладена восени 1918 р. узагальнююча довідка про дислокацію військ Центральних держав в Україні, що збереглася серед документів Головноуповноваженого українського уряду в місцях розташування австро-угорської Східної армії, містила лише приблизні відомості.

Зокрема, про німецький 41-й резервний корпус, дислокований переважно в Чернігівській губернії, там було зазначено таке: штаб корпусу в місті Гомель; 35-та резервна дивізія: штаб і 438-й полк в місті Гомель, 420-й полк у місті Городня й селі Мена (Сосницький повіт), три батареї польових гармат у Городнянському повіті; 47 ландверна дивізія: штаб і 100-й полк у місті Новозибків, 18-й кінний полк та 19-та гарматна бригада у Новозибківському повіті, два батальйони (курени) 104-го полку та 20-й кінний полк у Стародубському повіті, 106 полк (де перебував, написано нерозбірливо – вочевидь, у Мглинському і Стародубському повітах); 95-та піхотна дивізія: штаб у місті Конотоп, 430-й та 52-й полки в Кролевецькому, Конотопському і Путивльському повітах, 402-й полк у Конотопському повіті; 11-та ландверна дивізія: штаб у місті Суми [ЦДАВОВУ, ф. 2311, оп. 1, спр. 12, арк. 208, 209].

Однак аналіз цих даних все ж дозволяв зробити певні висновки. Насамперед, він показував, що німецьких військ в Українській Державі було небагато. На повіт припадало близько тисячі вояків (принаймні, стільки знаходилося в Переяславському та в Городнянському повітах), хоча могло бути й значно більше (як у Глухівському повіті влітку 1918 р.). Недостатні для створення щільної мережі залог, збройні сили в межах окремого повіту були сконцентровані в повітовому центрі та ще в п'яти-шести найбільш важливих населених пунктах. Із цих баз військові здійснювали рейди по прилеглій території, а в прикордонних повітах – також курсували вздовж державного кордону та демаркаційної полоси (зокрема, в Гомельському повіті). Склад залог не був незмінним. Так, придушуючи збройні виступи, командування переводило сили з одного регіону в інший.

Висновки. Спроби гетьманських посадовців зібрати відомості про склад, місця розміщення і кількість німецьких військ на Чернігівщині не дали точних результатів. Попри те, що німецькі війська потрапили до України на запрошення її уряду, командування цих військ воліло діяти самостійно й дані про свої підрозділи від українських посадовців приховувало. Тому інформованість української влади щодо цього була обмеженою. Використавши різні способи збору інформації – запити до німецьких штабів, доручення місцевим українським урядовцям провести розвідку – військове керівництво Гетьманату досягло лише часткового успіху: доступні йому дані про дислокацію на Чернігівщині німецьких військ (головним чином підрозділів 41-го резервного корпусу) виявилися неповними й непевними. Значення укладених українськими

військовими посадовцями зведень про дислокацію німецьких військ у Чернігівській губернії як історичного джерела є обмеженим – ці документи містять лише фрагментарну інформацію.

Фінансування. Стаття містить результати роботи за темою фундаментального дослідження «Соціокультурний простір України другої половини XIX – першої третини XX ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600).

Джерела та література:

- Borowsky, P.** (1970). *Deutsche Ukrainepolitik 1918 (unter besonderer Berücksichtigung der Wirtschaftsfragen)*. Lübeck ; Hamburg: Mathiesen Verlag. 311 S.
- Grelka, F.** (2005). *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 508 S.
- Luschnat-Ziegler, M.** (2021). *Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917–1918*. Marburg: Verlag Herder Institut. 285 S.
- Mędrzecki, W.** (2000). *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*. Warszawa: «DiG», 330 S.
- Sächsisches Hauptstaatsarchiv**, Dresden, 11358, № 53.
- Дорнік, В.** (упор.). (2015). *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки*. Київ: Ніка-Центр. 512 с.
- Заруда, Т.** (1993). Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави. *Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873–1945*. Київ. 66–82.
- Ковалєва, Н. А.** (2019). Чернігівське повстання 1918 р.: спроба реалізації більшовицької ідеї селянської революції. *Український селянин*. Вип. 22. 15–19.
- Малиновський, Б. В.** (1997). Дані про дислокацію австро-угорських та німецьких військ в Україні (1918 р.) у документах державних установ УНР та Української Держави. *Студії з архівної справи та документознавства*. Т. 2. 93–98.
- Малиновський, Б. В.** (2015). Питання про німецько-українську військову угоду на переговорах у Брест-Литовську (лютий 1918 р.) *Вісник Дніпропетровського університету*. Т. 23. 1. 145–152.
- Слободянюк, М.** (2018). Перший етап вступу німецьких та австро-угорських військ в Україну (18–20 лютого 1918 року). *Українознавство*. 3. 8–20. DOI: 10.30840/2413-7065.3(68).2018.146866.
- Тимошук, О. В.** (2000). *Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)*. Харків: Видавництво Університету внутрішніх справ. 462 с.
- ЦДАВОВУ** – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, м. Київ.

References:

- Borowsky, P.** (1970). *Deutsche Ukrainepolitik 1918 (unter besonderer Berücksichtigung der Wirtschaftsfragen)*. Lübeck ; Hamburg: Mathiesen Verlag. 311 S. [in German].
- Dornik, W. (Ed.)**. (2015). *Ukraina mizh samovyznachenniam ta okupatsiieiu: 1917–1922 roky [Ukraine between self-determination and occupation: 1917–1922]*. Kyiv: Nika-Tsentr. 512 s. [in Ukrainian].
- Grelka, F.** (2005). *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 508 S. [in German].
- Kovalova, N. A.** (2019). Chernihivske povstannia 1918 r.: sprobа realizatsii bilshovytskoi idei selianskoi revoliutsii [Chernihiv rebellion of 1918: Bolsheviks' attempt to implement the idea of the peasant revolution]. *Ukrainskyi selianyn = Ukrainian peasant*, 22, 15–22. [in Ukrainian].
- Luschnat-Ziegler, M.** (2021). *Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917–1918*. Marburg: Verlag Herder Institut. 285 S. [in German].
- Malynovsky, B. V.** (2015). Pytannia pro nimetsko-ukrainsku viiskovu uhodu na perehovorakh u Brest-Lytovsku (liutyi 1918 r.) [The issue of the German-Ukrainian military agreement at the negotiations in Brest-Litovsk (February 1918)]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seria: Istoriia i filosofii nauky i tekhniki = Bulletin of Dnipropetrovsk University. Studies in History and Philosophy of Science and Technology*. Vol. 23, 1, 145–152. [in Ukrainian].
- Malynovsky, B. V.** (1997). Dani pro dyslokatsiiu avstro-uhorskykh ta nimetskykh viisk v Ukraini (1918 r.) v dokumentakh derzhavnykh ustanov UNR ta Ukrainskoi Derzhavy [Data on the deployment of Austro-Hungarian and German troops in Ukraine (1918) in the documents of state institutions of the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian State]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*. Vol. 2. 93–98. [in Ukrainian].
- Mędrzecki, W.** (2000). *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*. Warszawa: «DiG». 330 S. [in Polish].

Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden, 11358, № 53. [in German].

Slobodianiuk, M. (2018). Pershyi etap vstupu nimetskykh ta avstro-uhurskukh viisk v Ukrainu (18–20 liutoho 1918 roku) [German and Austro-Hungarian Armies' invasion of Ukraine: Phase one (February 18–20, 1918)]. *Ukrainosnavstvo = Ukrainian Studies*. 3. 8–20. [in Ukrainian].

TsDAVOVU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. [in Ukrainian, in Russian].

Tymoshchuk, O. V. (2000). *Okhoronnyi aparat Ukrainskoi Derzhavy (kviten–hruden 1918 r.) [Security apparatus of the Ukrainian State (April–December 1918)]*. Kharkiv. 462 p. [in Ukrainian].

Zaruda, T. (1993). Stannovlennia ta osnovni napriamkyzovnishnoi polytyky Ukrainskoi Derzhavy [Formation and Main Directions of the Foreign Policy of the Ukrainian State]. *Ostannii hetman. Yuvileinyi zbirnyk pamiati Pavla Skoropadskoho. 1873–1945*. Kyiv, 66–82. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 18.01.2025

Схвалено до друку / Accepted: 25.02.2025